

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Axel Johnson

Påföljden för mord
- är den straffteoretisk förankrad?

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Per Nilsén

Termin: VT 2019

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Allmänt	5
1.2 Syfte	5
1.3 Frågeställning	6
1.4 Avgränsningar	6
1.5 Metod och perspektiv	6
1.6 Forskningsläge	7
1.7 Material	7
1.8 Disposition	7
2 BAKGRUND	9
2.1 Klassisk straffteori	9
2.2 Den sociologiska skolan	10
2.3 Nyklassicism	12
3 MORD	16
3.1 Efter 2009	16
3.1.1 Skärpt påföljd för mord	18
3.1.2 Mer livstid	19
3.2 Ds. 2017:38	20
3.3 Sammanfattning	21
4 RÄTTSPRAXIS	23
4.1 NJA 1999. 531	23
4.2 NJA 2007 s. 194	24

4.3	NJA 2013 s. 376	25
4.4	NJA 2016 s. 3	27
5	ANALYS	29
5.1	Rättspraxis	29
5.2	Lagändringen 2014	32
5.3	Slutsats	33
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	34
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	36

Summary

This thesis is based on four legal cases in which the penal for murder was discussed and recent submitted legislative proposals in which strict legislation for murder are proposed. I intend to examine the most important circumstances when deciding upon an appropriate sentence for murder and why the Government considers a need for strict legislation. The ambition has been to determine which of the portrayed theories of criminal justice have influenced, both the legal cases as well as the legislative proposals. Regarding the cases it has not been possible to ascertain any conclusions since the Supreme Court does not refer to any theories, nor can these be perceived in the argumentation of the Court. Nevertheless, the legislative proposals indicate that both the deterrent and the retributive theory are taken into account and therefore constitute the main reasons why the Government finds it necessary to introduce a more strict legislation.

Sammanfattning

Framställningen går igenom fyra rättsfall som behandlar frågan om straffmätning för mord samt de senaste reformerna och lagförslag, i vilka det föreslås skärpt straff för mord. Min ambition är att undersöka vilka omständigheter som tilldelas betydelse vid straffmätningen samt påföljdsbestämningen, och undersöka varför regeringen anser att det finns ytterligare behov av straffskärpning för mord. Därför söker jag även utröna vilken eller vilka av de nedan angivna straffteorierna, som har influerat både de utvalda rättsfallen samt de reformer och lagförslag som presenteras nedan. Gällande rättsfallsstudien har det inte gått att dra några säkra slutsatser. I reformerna och lagförslagen framkommer framförallt vedergällningsteorin och avskräckningsteorin, med inslag av behandlingsteorin.

Förord

Ämnet till den här uppsatsen har varierat från månad till månad sedan jag började på juristprogrammet. Men efter en snabb men oerhört intressant kurs i rättshistoria fick jag upp ögonen för straffteori. Straffteori utgjorde i viss mån ramarna eller snarare tillhandahöll en karta över hur lagstiftning skulle utformas under väldigt lång tid. Min spontana uppfattning idag har alltid varit att, med dagens mer politiska juridik, den typ av karta inte längre används. Därav grundämnesvalet, att försöka hitta spår av straffteori i dagens juridik.

Stort tack till min handledare Per Nilsén för din vägledning och ditt engagemang för ämnet.

Axel Johnson

Lund maj 2019

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
Ds	Departementspromemoria
HD	Högsta Domstolen
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
SvJT	Svensk Juristtidning

1 Inledning

1.1 Allmänt

Straffrätt har alltid präglats av en eller flera straffteorier, dvs. en grundläggande teori om hur och varför en person straffas för ett begått brott. Teorierna har präglat olika tidsepoker och har således olika utgångspunkter för hur ett straff ska legitimeras och vilka värden påföljdssystemet för straffrätten ska stå på. Den svenska straffrätten har sedan Magnus Erikssons landslag präglats av såväl avskräckningstanken som vedergällningstanken. Genom bl.a. Johan Thyréns trägna arbete i början av förra sekelskiftet har vedergällningsprincipen successivt upphört att influera i svensk straffrätt.¹ Istället kom behandlingstanken att etablera sig, som i och med ikraftträdandet av den nya brottsbalken 1965, befäste sin ställning i svensk straffrätt.² Dock har straffrätten utvecklats ytterligare genom Fängelsestraffskommitténs betänkande 1986 som medförde att tanken om generalprevention prioriterades framför behandlingstanken och har idag stor inverkan på svensk straffrätt.

1.2 Syfte

Framställningens huvudsakliga syfte är att försöka undersöka vilka omständigheter som vid påföljdsbestämningen och straffmätningen tillmäts avgörande betydelse och i förlängning vilka straffteorier som ligger till grund för den svenska rättstillämpningen.

¹ Aspelin, Erland ”Straffets grunder – historisk bakgrund” I: Svensk Juristtidning 1999 s. 121 och Per-Edwin, Svensk straffrättshistoria (del II), Stockholm 1976 s. 27.

² Zila, Josef: Det straffrättsliga påföljdssystemet, Norstedts Juridik AB, Stockholm 2000, s. 13.

1.3 Frågeställning

För att uppfylla syftet med framställningen har frågeställningen följande lydelse:

Vilken eller vilka straffteorier har legat till grund för svensk rätt avseende påföljden för mord sedan början av 2000-talet fram till idag?

1.4 Avgränsningar

Eftersom straffteori är ett vidsträckt ämne är det avgörande för denna framställning att begränsa omfattningen. Därför begränsas framställningen till tre straffteorier som får anses ha haft störst påverkande på svensk straffrätt under den senaste seklen. De valda teorierna är emellertid betydligt mer omfattande och komplicerade än vad den här uppgiften tillåter. Därför kommer dessa enbart ges en översiktlig genomgång för att ge läsaren nödvändig förståelse.

1.5 Metod och perspektiv

Genom hela framställningen kommer ett idéhistoriskt perspektiv att appliceras, då rättskällor kommer att betraktas genom tre straffteorier. I förlängningen innebär även det att ett rättsutvecklingsperspektiv kommer att användas, eftersom uppsatsen berör de straffteorier som influerat svensk straffrätt från 1800-talet fram till idag. Den rättsdogmatiska metoden tillämpas för att med hjälp av accepterade rättskällor fastställa gällande rätt. Dessa källor är framförallt lagstiftning, rättspraxis, lagförarbeten och doktrin. Med anledning av uppsatsens frågeställning, kommer det även krävas användning av den analytiska metoden eftersom framställningen ämnar tillämpa tre straffteorier på utvalda rättsfall.

1.6 Forskningsläge

Ämnet straffteori är väl behandlat, då både rättshistoriker och rättsvetare inom straffrätten har bidragit till forskningen under lång tid. Straffteorierna har behandlats av Erik Anners i ett verk, i vilket han redogör för de straffteorier som påverkat och legat till grund för den svenska straffrätten fram till dagens brottsbalks ikraftträdande. Christian Häthéns avhandling från 1990 återger de europeiska straffteorierna och deras betydelse för svensk strafflagstiftning under början av 1900-talet. Gällande den moderna forskningen behandlas ämnet utförligt av Nils Jareborg som tillsammans med Josef Zila berör straffteorier i sin bok om straffrättens påföljdslära. Jareborg tillsammans med Andrew von Hirsch banade under 1970-talet vägen för den ideologiska forskningen i förhållandet till det straffrättsliga systemet. Däremot finns det ingen ny publikation om vilka straffteorier som ligger till grund för praxis eller nyare lagförslag.

1.7 Material

Det material som kommer att användas i denna framställning är huvudsakligen av juridisk karaktär, i form av lagtext, rättspraxis, förarbeten samt doktrin. Häthéns avhandling, Anners artikel och Jareborgs bok ligger i stora grad som grund för det avsnitt som behandlar straffteorierna. Dessa källor har varit av stor betydelse för ovan nämnda avsnitt och får, trots att de till stor del återger förstahandskällor, betraktas som bra källor med anledning av deras höga akademiska kvalitet.

1.8 Disposition

I det inledande kapitlet behandlas tre straffteorier som haft störst inflytande på den svenska straffrätten under de senaste århundradena samt den senaste stora straffteoretiska förändringen. I det tredje kapitlet skildras fyra utvalda rättsfall som sträcker sig från det senaste milleniumskiftet fram till idag. Samtliga fall har behandlats i både förarbeten och doktrin och får alla anses

ha ett relativt högt prejudikatvärde. Betydande vikt kommer att läggas vid HD:s domskäl för att granska dess resonemang avseende straffmätningen och påföljdsvalet. I det fjärde kapitlet redogörs för den senaste årens utveckling gällande lagförslag och förarbeten, där betydande vikt läggs på lagändringen 2009 och efterföljande ändringar. I framställningens avslutande del besvaras frågeställningen.

2 Bakgrund

Inom straffrätt görs en distinktion mellan absoluta och relativa straffteorier. Det som särskiljer de båda typerna är att den senare utgörs av preventionstankar och kännetecknas av att straffet ska tjäna till att förebygga brott samt minska brottsligheten.³ Medan de absoluta teorierna snarare behandlar straffet som en socialtisk fordran. De teorier som anses vara relativa utgår från att straffet kan användas som ett medel för att uppnå ett mål, vilket utgörs av preventionstankar.⁴

2.1 Klassisk straffteori

Rättsutvecklingen under upplysningstiden präglades i stor grad av krav på grundlagsstadgade rättigheter och kritik mot medeltidens teokratiska tankar i straffrättssystemet. Nya straffrättsliga regler skulle ersätta religiös fördom och vidskepelse med rationellt tänkande och förnuft. Under den senare delen av 1700-talet förändrades därför den europeiska straffrätten.⁵

Under 1830- och 1840-talen hade rekvisitsystemet och uppsåtsläran vuxit fram. Straffrätten blev som en följd betydligt mer teoretisk. Den nya straffrätten lade fokus på gärningsmannens rättigheter, vilket var en stor nyhet. Under denna tid stod en mer sofistikerad begreppsbyggnad i fokus och det fanns tre principer som ledstjärnor. Dessa var egalitetsprincipen, proportionalitetsprincipen och legalitetsprincipen.⁶

Den grundläggande klassiska straffrättsskolan var en föreningsteori som bestod av flera olika straffteorier: proportionalitet, humanitet och prevention. Flera olika rättsstatsprinciper kom också till uttryck, t.ex. behov

³ Jareborg, Nils & Zila, Josef, Straffrättens påföljdslära, 4., [bearb. och uppdaterade] uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2014 s. 63.

⁴ Anners 1972, s 55.

⁵ Häthén (1990), s. 71.

⁶ Ibid, s. 62.

av förutsebarhet. Godtycklighet skulle utrotas från straffmätningen och otillräkneliga personer skulle inte straffas. Allmänprevention genom avskräckning var emellertid den klassiska skolans utgångspunkt.⁷

Den tyske juristen Anselm von Feuerbach menade att med teorin om samhällsfördraget som utgångspunkt, var den borgerliga rättsstaten och därmed straffet berättigat. Fördraget krävde proportionalitet i bestraffningen. Straffets huvudsakliga uppgift var att upprätthålla ordningen och skydda allmänheten. Ett exempel är utvecklingen av 1810 års franska Code Pénal som främst byggde på avskräckning och oskadliggörande. Straffen bestod huvudsakligen av dödsstraff, deportation och tvångsarbete. 1832 lindrades Code Pénal – antalet dödsstraff minskade och skam- och kroppsstraffen avskaffades. 1844 infördes cellstraffet och ett par år senare, 1848, kom en reform med ytterligare lindringar. Den franska lagstiftningen influerade den tyska rätten, där 1813 års bayerska strafflag återfinns som exempel. Visserligen förekom dödsstraff men frihetsstraffet var det mest centrala straffet. Både Code Pénal och den bayerska strafflagen fick inflytande på 1832 års svenska förslag till allmän kriminallag.⁸

Den klassiska straffrättsteorins idéer syntes först i svensk lagstiftning genom lagkommitténs förslag till 1864 års strafflag. I detta förslag återfinns även grunderna för dagens straffsystem. I teorin byggde förslaget på avskräckning och individuell påverkan och behandling. Straffskalor infördes och för varje brott skulle straffet vara förutsebart och utmätas i proportion till brottets svårighetsgrad, dvs. proportionalitet.⁹

2.2 Den sociologiska skolan

Under 1800-talets senare hälft medförde industrialiseringsprocessen en omstöpning av det agrarsamhället, nya sociala gruppmedjöer skapades, den

⁷ Häthén (2014), s. 181.

⁸ Häthén, 1990, s. 201.

⁹ Ibid, s. 199.

ekonomiska intressekampen blev allt hårdare av en betydligt hårdare ekonomisk konkurrens samt en mer grov brottslighet, vilket gav upphov till en rad nya straffteorier.¹⁰ Att ens beröra alla som direkt eller indirekt varit av betydelse för den svenska straffrättsdebatten skulle spränga ramen för denna framställning. Det är nödvändigt att begränsa framställningen till de straffteorier som haft det största inflytandet i Sverige.¹¹ Nedan behandlas den straffteori som under denna period hade störst inflytande på svensk straffrätt. Den betecknas som den sociologiska eller den moderna skolan och hade den tyske straffrättsprofessorn Franz von Liszt som portalgestalt. Dessa tankar var förvisso inte helt nya – men förankrade i von Liszts allmänna åskådning framstod de som nya och revolutionerande. Han utvecklade en reformpolitik, som byggde på en kombination av straff och skyddsåtgärder.¹²

von Liszts ansåg att brottet var en social företeelse och straffets uppgift var inte att vedergälla brottet utan snarare att bekämpa brottsligheten som sådan. Straffet skulle ha ett preventivt syfte genom att tillhandahålla brottslingen en behandling som var ägnad att effektivt förebygga vidare brottslighet.¹³ Brotten ansågs i huvudsak vara en biprodukt av de missförhållanden som det industriella samhället hade gett upphov till. Främst ansågs missbruk, trångboddhet, okunnighet och prostitution utgöra den typen av faktorer som medförde ökad brottslighet. Eftersom dessa missförhållanden var förhållandevis vanliga i de förslummade städerna, fanns det enligt von Liszt ett behov av sociala reformprogram som ämnade att uppfostra samt utbilda brottslingarna med intentionen att förhindra framtida brott.¹⁴

Det ledde sedermera till ett reformprogram, Marburgprogrammet, i vilket gavs uttryck för en rad principer som von Liszts menade borde ligga till

¹⁰ Anners, Erik, *Straffteorierna i svensk rättshistoria*: v Erik Anners, Juridiska fören., Uppsala, 1966 s. 8.

¹¹ *Ibid*, s. 8.

¹² Häthén 1990, s. 73..

¹³ Anners, Erik, *Svensk straffrättshistoria*: [några huvudlinjer]. D. 2, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1973, s. 18-19.

¹⁴ Häthén 1990, s. 72.

grund för en reform av straffsystemet. Han var kritisk mot det korta frihetsstraffet, då det enligt honom inte gav tillräckligt med utrymme för behandling.¹⁵ Von Liszts ville istället kategorisera brottslingarna i olika kategorier i syftet att individuellt skräddarsy respektive straff. Den första kategorin, som bestod av brottslingar som trots kriminella tendenser var påverkbara, skulle ha relativt långa, inom vissa ramar tidsbestämda frihetsstraff med arbetsfostrande inriktning. Den andra kategorin, tillfällighetsförbrytarna, skulle genom straffet avskräckas från fortsatt kriminalitet. Den tredje kategorin bestod av de kroniska brottslingarna som därför skulle temporärt eller definitivt hindras från fortsatt brottslighet genom ett livslångt eller i varje fall tidsbestämt frihetsberövande. Vidare fördömdes de korta frihetsstraffen, då de ansågs vara direkt skadliga ur individualpreventiv synpunkt. Trots den prägel som individualpreventiva inriktningen hade fäste von Liszts stor vikt vid straffets allmänprevention. Den utformade straffteorin är därför ett beundransvärt exempel på vad man kallar för en föreningsteori, dvs. en teori som i sig förenar flera olika ändamål. Von Liszts teorier förmedlades och förankrades i Sverige främst genom Johan Thyréns omfattande arbete.¹⁶

2.3 Nyklassicism

Under 1970-talet började den straffrättspolitiska utvecklingen att vända ryggen till tankar om behandling till en form av modernt rättviseorienterat tänk med ursprung från den gamla klassiska straffrättsskolan. Som en reaktion på de etablerade behandlingsorienterade reglerna växte det fram en reaktionär rörelse. Personerna bakom rörelsen var framförallt missnöjda med att forskningen som presenterades på området inte fick genomslag i praktiken. Den kriminologiska forskningen visade att effekterna av den preventiva behandlingen var små och minskade ju mer ingripande vården och behandlingen var.¹⁷ Den nya strömningen kallades för nyklassisk då den

¹⁵ Häthén 1990, s. 74.

¹⁶ Anners 1966, s. 9.

¹⁷ Aspelin 1999, s. 123.

visade likheter med den klassiska straffrättsskolan som förespråkade förutsägbarhet, ekvivalens, proportionalitet och humanitet.¹⁸

De nyklassiska tankeströmningarna gavs uttryck genom BRÅ:s rapport ”Nytt straffsystem” från 1977 som ville upphäva behandlingstanken.¹⁹ Rapporten förde fram att behandlingstanken underminerade rättssäkerheten med anledning av att valet av påföljd var svårt att förutse då varaktigheten inte fastställs från början av domstol. Likadana brott kunde leda till olika påföljder beroende på brottslingen, vilket rapporten likställde med undermåliga jämlikhets- och rättviseideal.²⁰ I syfte att bevara tilltron till straffsystemet var domstolarnas straffbestämning tvungen att betraktas som en verkställighet av straffhotet för att kriminaliseringen skulle fördömas. I linje med klassiska skolans syn på vedergällning, skulle påföljden definieras som ett straff och uppfattas som en obehaglig påföljd av brottet för att uppfylla den önskvärda avskräckande och moralbildande effekten. Det betonades emellertid att det inte skulle medföra straffskärpningar och en minskad roll för humaniseringen av straffrätten. Men rättssamhällets reaktioner var tvungna att uppfattas som obehagliga för brottslingen samtidigt som de präglades av ekvivalens, förutsägbarhet och proportionalitet.²¹ Ett tydligt exempel på nyklassiska strömningens genomslag är upphävningen av reglerna om ungdomsfängelse (1979) och internering (1981).²²

I kölvattnet efter kritiken mot behandlingstanken kom Fängelsestraffkommittén att tillsättas 1986 för att föreslå ändringar av påföljdssystemet. I fokus för förslaget var att brottets svårhet eller onda natur var viktig vid påföljdsbestämningen. Individual- och allmänpreventiva övervägande skulle inte ha en avgörande betydelse.²³

¹⁸ Johan Munck, ”Var står nyklassicismen idag?”, i SvJt 2015, s 424-425.

¹⁹ Aspelin 1999, s. 124.

²⁰ Brottsförebyggande rådet. Arbetsgruppen rörande kriminalpolitik, Nytt straffsystem: idéer och förslag, LiberFörlag/Allmänna förl., Stockholm, 1977, s. 178, 179.

²¹ Ibid, s. 196ff.

²² Aspelin 1999, s. 124.

²³ SOU 1986:14 s. 20.

Likabehandling, förutsägbarhet och rättvisa var nyckelbegrepp. Kommittén uttalade att när det gällde att bestämma påföljd bestod beslutet av straffmätningen och påföljdsvalet.²⁴ Det ansågs inte vara godtagbart att döma en enskild till en strängare påföljd med syfte att avskräcka andra då det stred mot principen om allas likhet inför lagen, vilket är ett uttryck för att allmänpreventionen inte skulle beaktas vid straffmätningen.²⁵

I den efterföljande propositionen lyftes emellertid preventionsteoriernas självständiga betydelse fram. Departementschefen ansåg att domstolarna skulle ha möjlighet att beakta de allmänna ändamål som ligger till grund för straffsystemet. Det underströks dock att det stjälpde domstolarnas möjligheter att kunna förutse och jämföra vilka effekter som olika påföljder förväntades ha i det enskilda fallet.²⁶ För att straffsystemet skulle ses som legitimt var likhet inför laget, proportionalitet, rättssäkerhet och legalitet grundläggande principer. Dessa ansågs inte stå i strid med preventionsteorierna utan snarare som en nödvändighet för att straffsystemet i längden skulle bidra till att förebygga brottslighet. Likhet inför lagen och proportionalitet ansågs vara så etablerat i samhället att det var självklart att påföljden bestämdes utifrån den brottsliga gärningens klandervärde och förkastlighet. Därför introducerades termen straffvärde som på ett objektivt sätt mäter hur förkastlig en gärning är enligt lagstiftaren. Med straffvärdet som grund framhävdes principerna om likhet inför lagen, ekvivalens och proportionalitet. Följden av ett sådant perspektiv blev att domstolen aldrig kunde statuera ett exempel i det enskilda fallet men det uteslöt däremot inte att allmänpreventiva intressen beaktades vid bedömningen av den generella straffnivån.²⁷

I slutändan ansåg man att det låg hos lagstiftaren att väga in omständigheter såsom att brottsligheten hade blivit mer vanlig och elakartad vid arbetet med

²⁴ Ibid, s. 69.

²⁵ Ibid, s. 70.

²⁶ Prop. 1987/88:120 s. 35.

²⁷ Ibid, s. 36-37.

straffskalorna.²⁸ Resultatet av propositionen återfinns idag i form BrB:s detaljerade regler om påföljder som återfinns i 29–30 kap. BrB.

²⁸ Ibid, s. 37.

3 Mord

Idag finns det en större och en mer omfattande kännedom om att allvarliga våldsbrott påverkar målsäganden både fysiskt och psykiskt. Det har också i större utsträckning uppmärksammats att offrets omgivning påverkas av brottsligheten liksom att de allvarliga våldsbrotten skapar rädsla och kan verka begränsande för en vidare krets av människor. En sådan utveckling har medfört att den typen av våldsbrott anses utgöra ett större hot mot enskilda än tidigare.²⁹

Straffskalan för mord var från brottsbalkens ikraftträdande och under lång tid framöver fängelse i tio år eller på livstid. Genom en lagändring 2009 blev straffskalan fängelse på viss tid, lägst tio och högst 18 år, eller på livstid. Ändringen medförde att det blev möjligt att döma till längre tidsbestämt straff för mord än tidigare. Ytterligare en ändring 2014 innebar att straffet för mord är fängelse på viss tid, lägst tio och högst 18 år, eller, om omständigheterna är försvårade, på livstid.³⁰

Genom 2009 års lagändring blev praxis gällande valet mellan fängelse på viss tid och på livstid delvis överspelade. Den ändring som därefter genomfördes 2014 syftade till att öka användningen av livstidsstraffet för mord.³¹

3.1 Efter 2009

I förarbetena till 2009 års ändring i straffskalan behandlade regeringen straffmätningen vid mord. Särskilt i fråga om valet mellan ett tidsbestämt straff och ett livstidsstraff uttalas att fängelse på livstid bör förbehållas de allvarligaste fallen, dvs. där det finns skäl att döma till ett svårare straff än fängelse i 18 år. Ett exempel som redovisas när fängelse på livstid kan

²⁹ Ds 2013:55, s. 69.

³⁰ Ds 2013:55, s. 17.

³¹ Ds 2013:55, s. 18.

väljas är när domstolen ska bestämma ett gemensamt straff för flera mord eller ett mord och annan allvarlig brottslighet, eller när den tilltalade tidigare har dömts för särskilt allvarlig brottslighet.

Det övergripande syftet med lagändringen var att uppnå en enhetlig rättstillämpning där straffet skulle bestämmas för den tillämpliga straffskalan efter brottets straffvärde, jfr. 29 kap. 1 § första stycket BrB).³² Regeringen anförde även att livstidsstraffet uppfyllde en viktig roll i egenskap av symbol för lagens strängaste straff, och därför som det yttersta fördömandet samhället kunde använda sig av. Man ansåg även att den dåvarande bestämmelsen för mord innebar en allt för stor skillnad mellan det längsta tidsbestämda straffet, fängelse i tio år, och livstidsstraffet. Den faktiska skillnaden i verkställighetstid var betydande.³³

Regeringen ansåg att straffsystemets grundläggande princip om proportionalitet inte tillgodosågs på ett tillfredsställande sätt. Vid bedömning av straffvärdet har domstolen att beakta förmildrande eller försvårande omständigheter som kan ha förelegat i det enskilda fallet. I fall med mord påverkar omständigheterna i fråga om brottets allvar straffvärdet i skärpande riktning först om dessa medför att domstolen anser att straffet bör bestämmas till fängelse på livstid. Det innebar att om domstolen finner att sådana omständigheter förvisso har förelegat, men brottet likväl inte är att hänföra till de allvarligaste fallen av mord, har domstolen inget annat val än att döma till tio års fängelse. På motsvarande sätt är även möjligheterna att ta hänsyn till omständigheter som talar i mildrande riktning begränsade. Resultatet blir att omständigheter överlag inte påverkar straffmätningen i någon betydande omfattning. Regeringens mening var att det inte var tillfredsställande, då de situationer som är föremål för bedömning kan skifta mycket och motivera straff som mäts ut på ett mer nyanserat sätt.³⁴

³² Prop. 2008/09:118 s. 18.

³³ Ibid s. 25

³⁴ Ibid s. 26.

3.1.1 Skärpt påföljd för mord

Sedan 2014 är straffskalan för mord fängelse på viss tid, lägst tio år och högst arton år, eller, om omständigheterna är försvårande, på livstid. Syftet med ändringen var att livstids fängelse skulle dömas ut i större omfattning än tidigare.³⁵ Regeringen anförde att mord var den mest klandervärda handling som en person kunde utföra och att samhällets reaktion inte återspeglade allvaret i brottsligheten. Ett skärpt straff för mord skulle även kunna ge vissa indirekta preventiva effekter genom att det än tydligare markerar samhällets avståndstagande från allvarliga våldsbrott och därmed bekräftar och förstärker den negativa attityden till sådana typer av brott.³⁶ Trots att lagreformen 2009 fick visst genomslag, vilket flera remissinstanser påpekade, så uteblev skärpningen gällande de mord som har ett mycket högt straffvärde men som fortfarande inte ledde till ett livstidsstraff.³⁷

I förarbetena konstaterar regeringen att den normala straffpåföljden för mord utgörs av det tidsbestämda straffet och att livstidsstraffet i regel förbehålls de allvarligaste av mordfall, där ett tidsbestämt straff inte anses vara tillräckligt.³⁸ Den uppräkningslista i förarbetena av omständigheter som ska föreligga för att livstids fängelse ska vara aktuellt är inte uttömmande. Bedömningen av straffvärdet ska, precis som vid andra brott, göras utifrån samtliga relevanta omständigheter i det enskilda fallet. Även i ljuset av det nyss återgivna, gör regeringen gällande att livstidsstraffet trots allt blivit något snävare än vad som uttalats i förarbetena till 2009 års reform.³⁹

I förslaget görs bedömningen att den förändrade synen på allvarliga våldsbrott inte på ett tillfredsställande sätt återspeglar allvaret i brottsligheten. Detta till trots att antalet fall av våld med dödlig utgång i Sverige minskar, vilket talar emot en höjd straffnivå.⁴⁰ Vidare ställer sig regeringen frågandes

³⁵ Ibid s. 15.

³⁶ Ds 2013:55, s. 69.

³⁷ Ibid, s. 71.

³⁸ Ibid, s. 71.

³⁹ Ibid, s. 70-71.

⁴⁰ Ibid, s. 71.

till huruvida en skärpning av straffnivån kan motiveras utifrån att den skulle fylla en direkt brottsförebyggande funktion. För en skärpning talar emellertid det faktum att livstidsstraffet har använts i liten omfattning, som i sin tur inte överensstämmer med samhällets strängare syn på allvarliga våldsbrott.⁴¹

I förslaget presenteras att andelen livstidsstraff minskat och motsvarar sedan 2009 mindre än tio procent av alla fängelsedömda för mord. Regeringen menar att det faktum att mord utgör ett angrepp på den med grundläggande av rättigheter, rätten till liv, och att samhällets reaktion – där livstidsstraffet fyller en viktig funktion som det yttersta fördömandet – inte fullt ut återspeglar allvaret i brottet. Vidare anförs det att en skärpning av påföljden inte helt utesluter indirekta preventiva effekter genom att markera samhällets avståndstagande mot grova våldsbrott, vilket i förlängningen bekräftar och förstärker en negativ attityd till den typ av brottslighet.⁴² Regeringen menar att föremålen för skärpningen av påföljden för mord är de fall som har ett mycket högt straffvärde men som ändå leder till ett tidsbestämt straff. Detta i syfte att den skärpta synen på allvarliga våldsbrott ska få ett mer tydligt genomslag när det gäller straffet för mord.⁴³

3.1.2 Mer livstid

Utökad användning av livstid

I förarbetena utreder man konsekvenserna av en utökad användning av livstidsstraffet. Regeringen menar att om livstids fängelse döms ut i stor omfattning och för brott med varierande straffvärde, hade domstolarna frångått möjligheten att utdöma ett strängare straff i fall med avsevärt högre straffvärdet och därigenom fördöma brottets förkastlighet.

Livstidsstraff som symbolfunktion hade sålunda urholkats och samhället hade samma utsträckning kunnat reagera mot allvarliga våldsbrott på ett konsekvent sätt. Å andra sidan anges det i förslaget att den föreslagna

⁴¹ Ds 2013:55, s. 61.

⁴² Prop. 2013/14:194 s. 14.

⁴³ Ds. 2013:55, s. 72.

ordningen i förhållande till den nuvarande hade uppfyllt den relativa proportionalitetsprincipen, enligt vilken ett begånget brott förtjänar ett straff som står i proportion till dess förkastlighet. Eftersom mord utgör det mest förkastliga brottet, förtjänar det således den strängaste påföljden.⁴⁴

En ökad användning av livstidsstraffet skulle också ge en möjlighet för domstolen att beakta risken för att den intagne återfaller i allvarlig brottslighet om denne frigges. Livstidsstraffet skulle således i högre grad än ett tidsbestämt straff tillgodose samhällsskyddet.⁴⁵

Utöver kritik mot själva straffskärpningen i sig fick den föreslagna ordalydelsen viss kritik. Den ansågs inte vara tillräckligt tydlig och uppfyllde därför grundläggande krav på förutsebarhet och legalitet. Det gick inte att utläsa att livstidsfängelse skulle väljas om det förelåg försvårande omständighet. Om lagtexten är otydlig så ska man vända sig till förarbeten och det anses inte tillräckligt tillfredsställande att lagstifta genom sådana uttalanden som inte var bindande för domstolarna.

3.2 Ds. 2017:38

Lagändringen 2014 medförde inte den ökade användning av livstidsstraffet som önskades. Justitiedepartementet beslutade att göra en utredning för att föreslå en ny lagteknisk lösning med syftet att åstadkomma en straffskärpning för mord. Med andra ord gick uppdraget ut på att presentera en ny formulering av mordbestämmelsen som skulle medföra att livstids fängelse fortsättningsvis utgör normalstraffet för mord.⁴⁶ Likt inför 2014 års ändring förelåg fortfarande samma syfte och bakomliggande orsaker varför regeringen önskar se ett skärpt straff för mord.

I utredningen lyfts det fram att ett skärpt straff kan bidra till minskad brottslighet genom att människor under ett hot om strängare straff i högre

⁴⁴ Ibid, s. 74.

⁴⁵ Ibid, s. 75

⁴⁶ Ds. 2017:38 s 7 och 11.

utsträckning skulle avhålla sig från att begå brott. Dock saknas det empiriskt understöd för att skärpta straff skulle medföra minskad brottslighet. Det gäller särskilt för allvarliga våldsbrott som i stor utsträckning begås impulsivt och inte sällan under påverkan av alkohol, narkotika eller psykisk abnormitet. Det finns inte heller några belägg för att längre eller mer ingripande fängelsestraff mer allmänt avhåller från brottslighet.⁴⁷ I förslaget görs bedömningen att det saknas stöd för ett antagande om att den föreslagna lagstiftningen ska påverka människor på ett sådant sätt att brottsligheten minskar. Det är därför osannolikt att förslaget kommer att avskräcka potentiella gärningsmän från att göra sig skyldiga till mord, inte minst med hänsyn till att det förhållandevis begås få antal mord per år i Sverige och att påföljdsnivån redan idag är hög.⁴⁸ Dock anförs det att det inte helt går att utesluta att en höjd påföljdsnivå kan leda till vissa indirekta preventiva effekter genom att samhällets avståndstagande från mord bekräftas och förstärks. Detta skulle i sin tur ge en signal till myndigheter och andra aktörer i samhället att prioritera sådana åtgärder som syftar till att förebygga och bekämpa den typ av brottslighet.⁴⁹

3.3 Sammanfattning

Det främsta syftet med lagändringen 2014 var att uppnå en högre grad av samstämmighet mellan å ena sidan, den förändrade synen på grova våldsbrott, å andra sidan straffpåföljden för mord. Regering således missnöjd med lagstiftningen och den riktning som praxis har tagit. Reformen syftar även till att uppfylla samhälleliga funktioner, genom att låta den skärpta synen på våldsbrott få genomslag beträffande straffpåföljden för mord. Den typ av försvårande omständigheter som tidigare enbart beaktades i skärpande riktning vid straffmätning av det

⁴⁷ Ibid s. 90

⁴⁸ Ibid s. 91.

⁴⁹ Ibid s. 91.

tidsbestämda straffet borde enligt regeringen istället föranleda fängelse på livstid.⁵⁰

HD fann dock i NJA 2016 s. 3 att den nya ändringen inte medförde någon ändring av det tidigare rättsläget utan snarare utgjorde ett förtydligande. Slutsatsen blev därmed att ändringen inte förändrade rättsläget. I praktiken innebar detta att HD underkände den reform som lagstiftaren försökt genomföra. Konsekvensen av uttalande är att straffet för mord, likt före 2014 års reform, är detsamma. Tanken med 2014 års reform var att öka användningen av livstidsstraffet vid mord genom att göra livstids fängelse till normalpåföljd redan när det finns försvårande omständigheter. Men rättsläget förblev oförändrat.⁵¹

⁵⁰ Ds. 2013:55, s. 76.

⁵¹ Ds 2017:38, s. 30

4 Rättspraxis

4.1 NJA 1999. 531

Gärningsmannen tillträdde olovligen en villabostad med avsikt att stjäla. Sedan offret upptäckt gärningsmannen uppstod handgemäng, varpå den senare genom knivhugg berövats offret livet. Med anledning av omfattningen på skadorna gjorde tingsrätten bedömningen att gärningsmannen hade begått mord med uppsåt. Dådet bedömdes som grovt då gärningsmannen, trots att han under tumultet tappat kniven inte besinnat sig, utan fortsatt och tillfogat offret ytterligare skador. Gällande påföljdsfrågan, underströk domstolen omständigheten att gärningsmannen brutit sig in i en bostad, i vilken offret hade legat och sovit. Det i kombination med att dådet utförts på ett hänsynslöst sätt föranledde att påföljden bestämdes till livstids fängelse.

Hovrätten delade tingsrättens mening att gärningsmannen hade uppsåt att döda med anledning av skadornas omfattning. Då offret befunnit sig i ett utsatt läge, utan möjlighet att värja sig, tillströk domstolen tingsrättens påföljd.

HD menade att påföljden för mord enligt 3 kap. 1 § BrB var antingen fängelse i tio år eller på livstid. Då det inte gick att utläsa av ordalydelsen vilken av de två som utgjorde normalpåföljden, måste valet grundas på en samlad bedömning av omständigheterna i det enskilda fallet.

Likt underinstanserna fastställde HD påföljden om livstids fängelse med anledning av att mordet begåtts i samband med ett inbrott nattetid.

Fortsättningsvis motiverades påföljden med att brottet var oprovoceerat och utförts med brutalitet och hänsynslöshet. Gärningen hade inte utförts i panik, utan domstolen anslöt sig till hovrättens bedömning att gärningsmannen måste ha valt att konfrontera offret. Även om händelseförloppet varit kortvarigt, framförde HD att skadorna som åsamkats offret hade tillfogats med stor brutalitet. Därför bestämdes påföljden till livstids fängelse.

Två justitieråd var skiljaktiga och menade livstidsstraff huvudsakligen skulle vara förbehållet de kvalificerade morden. Vid bedömningen av huruvida gärningen bör föranleda ett tidsbestämt fängelsestraff eller ett livstidsstraff, bör det senare vara förbehållet de kvalificerade morden. Till denna kategori räknas mord som planerats, utförts med särskild grymhet, resulterat i fler offer eller som innefattar synnerliga omständigheter som föranleder att brottet ska betraktas som grovt. De skiljaktiga justitieråden medgav att gärningsmannen visat stor hänsynslöshet, men hävdade att angreppet varit kortvarigt och att denne överraskats av offrets försvar. Gärningsmannen måste därmed ha handlat impulsivt när han utdelat knivhuggen. De menar att gärningsmannen blev chockad av offrets vilja att försvara sitt hem och agerade därefter impulsivt. Sålunda fanns inte en sådan särskild grymhet eller andra faktorer som föranleder fängelse på livstid. Därför borde påföljden enligt dessa bestämmas till fängelse i tio år.

4.2 NJA 2007 s. 194

En person har genom att tilldela sin sambo ett knivhugg i ryggen, berövat henne livet. Upprinnelsen till händelsen var att relationen mellan de båda sedan en tid tillbaka försämrats. Gärningspersonen hade, sedan offret hamnat på rygg, tagit strypgrepp om sambons hals intill dess att den senare var uppenbart avsvimmad. Dådet ägde rum i parets gemensamma bostad, i vilken även deras fyra barn befann sig. Värt att nämna är även att omständigheten att gärningsmannen innan mordet legat sömnlös och uppretad, i villfarelsen att sambon varit otrogen, föranledde tingsrättens bedömning att han med handlingen haft en avsikt att beröva henne livet.

Tingsrätten fastslog att livstidsstraff vanligen har utdömts i fall där offret berövats livet på ett särskilt grym och våldsamt sätt eller att denne utsatts för stor smärta, dödsångest eller i övrigt behandlats illa. Domstolen lade i sin bedömning särskilt vikt vid att gärningen riktats mot en närstående i det gemensamma hemmet, i vilket fyra barn befann sig i samt att den

efterföljande strypningen förstärkt intrycket av ett ytterst våldsamt och grymt handlingssätt.

Hovrätten delade tingsrättens bedömning men ändrade emellertid tingsrättens dom avseende påföljdsfrågan. I domskälen motiverade hovrätten att händelseförloppet varit förhållandevis snabbt och att gärningsmannen, med hänsyn till den rådande situationen, torde ha befunnit sig i en psykisk kris vid tidpunkten för gärningen och förlorat kontrollen över sitt handlande. Gärningen ansågs därför inte vara präglad av sådan hänsynslöshet att påföljden borde bestämmas till livstids fängelse.

HD fastställde sedermera hovrättens dom. I domskälen uttalade sig HD mer långtgående än tidigare angående straffmätningen för mord. Domstolen konstaterade att det under senare år förekommit en utveckling mot en större andel livstidsstraff som påföljd. Vidare anmärktes att den påföljd som straffet i praktiken innebär har skärpts, då det tidsbestämda straff till vilket ett livstidsstraff i regel omvandlats, har ökat på senare år. Domstolen lyfte fram att den förutsebara konsekvensen av att ett livstidsstraff utdöms generellt sett har förändrats. Det i kombination med att mord avser uppsåtligt dödande som inte rubriceras som dråp därför att de inte är mindre grova brott ansåg HD att livstidsstraffet bör förbehållas de allvarligaste fallen.

4.3 NJA 2013 s. 376

Målet handlade om en man som mördat sin tidigare sambo genom att upprepade gånger stuckit henne med en bajonett. Gärningen ägde rum inför deras två gemensamma barn. Tingsrätten fann att gärningsmannen redan dagen innan beslutat att mörda kvinnan, vilket fick gärningen att anses ha varit planerad. Därmed ansågs det ej föreligga några förmildrande omständigheter. Tingsrätten såg ingen annan möjlighet än att döma till fängelse på livstid.

Hovrätten, liksom tingsrätten, fann att det inte hade förelegat några omständigheter som kunde anses vara förmildrande. Omständigheter som däremot talade i motsatt riktning var att gärningsmannen handlat i strid med ett kontaktförbud mot offret samt visat grym hänsynslöshet genom att rikta gärningen mot en närstående person. Offret hade även befunnit sig i en skyddslös ställning då hon överrumplades av gärningsmannen. Gärningen präglades av brutalitet och råhet. Hovrätten fann även att en synnerligen försvårande omständighet utgjordes av att gärningen ägt rum inför parets två gemensamma barn. Dådet fick därmed anses hänföras till den överste delen av straffskalan för mord.

Gällande huruvida livstids fängelse borde utdömas, hänvisade hovrätten till förarbetena till 2009 års reform, enligt vilka livstidsstraffet bör förbehållas de allvarligaste fallen av mord. Av vad som framgår av förarbetena, bör ett tidsbestämt straff vara tillräckligt för åtskilliga fall av mord.

Trots gärningens allvar fann domstolen att det inte utgjorde ett sådant fall som enligt praxis och förarbeten borde föranleda livstids fängelse.⁵² Istället yttrades att ett mycket strängt tidsbestämt fängelsestraff borde dömas som påföljd. Gällande straffets längd, hänvisades till 34 kap. första paragrafen andra punkten med anledning av att den tilltalade inte hunnit avtjäna ett tidigare straff om ett år. Vidare togs hänsyn till paragrafens andra stycke av vilken framgår att vid straffets bestämmande, ska det om möjligt iakttagas att fängelsestraffen tillsammans inte överstiger vad som enligt 26 kap. 2 § BrB kunnat dömas för båda brotten. Påföljden bestämdes därmed till fängelse i 17 år.

Beträffande straffvärdet uttalade sig HD att utgångspunkten för gärningens straffvärde skulle vara 14 års fängelse samt att livstidsstraffet ska utdömas endast i de undantagsfall då ett tidsbestämt straff om 18 år inte anses vara tillräckligt med hänsyn till omständigheterna. Det kan exempelvis vara med

⁵² Prop. 2008/98:118, s. 43.

anledning av att gärningsmannen berövat flera personer livet eller att omständigheterna i det enskilda fallet i övrigt är synnerligen försvårande. Av detta följer att straffet för mord ska bestämmas till 12 år, då en samlad bedömning motiverar ett lägre straff, och tio år när omständigheterna får anses förmildrande. För ett högre fängelsestraff om 16 år, krävs att omständigheterna tydligt talade för ett högre straff och fängelse om 18 år om omständigheterna är mycket försvårande men ändå inte motiverar ett livstidsstraff.

Det faktum att gärningen hade riktats mot en närstående, att den tilltalade utnyttjade offrets skyddslösa ställning och svårigheter att värja sig ledde till bedömningen gärningsmannen har visat prov på grym hänsynslöshet. Ytterligare en omständighet var att den tilltalade innan mordet redan gjort sig skyldig till ett allvarligt brott gentemot offret, som försvårade för både henne och barnen att leva ett normalt liv. Vidare ansåg HD att den mest försvårande omständigheten var att gärningsmannen – med full insikt om det – utförde mordet inför sina minderåriga barn och genom gärningen berövat dem deras mor, vilket fick brottet att anses ha ett synnerligen högt straffvärde. Efter en sammanvägning av omständigheterna fanns det synnerliga skäl för ett livstids fängelsestraff. Dock efter att ha beaktat gärningsmannens psykiska tillstånd vid tidpunkten för mordet, fann domstolen att han lidit av en personlighetsstörning samt depression som i samverkan med medicinering, kan ha påverkat hans handlande. Därav fann HD att straffvärdet var lägre än vad det annars hade varit och att den tilltalade istället borde dömas till ett tidsbestämt straff om 18 år i fängelse.

4.4 NJA 2016 s. 3

Målet handlade om påföljden sedan gärningsmannen ansetts skyldig till mord och misshandel. Misshandeln ledde till omfattande skador på offret, vilken var gärningsmannens sambo. Efter misshandeln lämnade den tilltalade offret och återkom en stund senare och skar offret två gånger över halsen. Han var även kraftigt berusad vid tidpunkten för brottet. Tingsrätten

bestämde påföljden till fängelse på livstid, medan hovrätten dömde till ett tidsbestämt straff på 17 år och sex månader.

HD tog upp lagändringen från 2014 i sitt avgörande och behandlade huruvida den nya lagtexten överensstämde med legalitetsprincipen. Förutom analogiförbudet, förbudet mot retroaktiv lagstiftning och föreskriftskravet fungerar legalitetsprincipen som en garanti för rättssäkerheten, då den understryker att lagstiftningen måste vara förutsebar när den enskilde kan bli föremål för straffrättslig prövning. I förlängning kan det med andra ord ställas krav på att straffbuden ska vara proportionerliga och att bestämmelserna är formulerade på ett klart och tydligt sätt. Enligt HD utgjorde ordalydelsen en begränsning för vilken påverkan ett uttalande i förarbetena kan ge. För att förhindra en analogisk rättstillämpning eller en rättstillämpning vid sidan om lagen så krävdes att dess motiv och syfte kunde inordnas under lagtexten. Domstolen ansåg att det fanns en motsättning mellan lagtexten och det som uttryckts i förarbetena. Propositionen gav uttryck för en vilja att livstids fängelse skulle utgöra normalstraffet för mord, vilket medförde en markant förändring av påföljden för mord.

5 Analys

Nedan besvaras framställningens frågeställning, vilka straffteorier som ligger till grund för behandlade rättsfalls samt presenterade lagändringar och förslag.

5.1 Rättspraxis

Straffrättskommittén uttalande att normalpåföljden för mord skulle utgöras av livstidsstraffet. Detta till trots, gick HD i en motsatt riktning då den i NJA 1999 s. 531 bestämde påföljden till fängelse i tio år. Det faktum att domstolen konstatera att gärningsmannen visat en grymhet genom att förfölja offret i avsikt att ge denne dödsångest, men trots allt utdömde ett tidsbegränsat straff med anledning av att gärningsmannen var under inflytande av en psykisk abnormitet. Det kan tolkas som att behandlingstanken lyser igenom Högsta domstolens domskäl. Eftersom den psykiska avvikelser hanterades som en förmildrande omständighet och utgjorde, i domstolens ögon, skäl för att frångå straffrättskommitténs uttalande är det att se som en kraftig markering av domstolen att gärningsmannen inte fullt ut hade kunnat rå för sitt handlande. I ljuset av von Liszts tanke om fängelsestraffets längd och underliggande behovet av att anpassa straffet till brottslingen finns det goda skäl att tolka utdömandet av ett lindrigare straff som en anpassning till gärningsmannens psykiska abnormitet.

Värt att nämna är även att rättsfallet är från en tid då domstolarna enbart hade två val vid fastställande av påföljd för mord, vilket har inneburit en brist gällande nyanseringen av påföljdsvalet. Straffet har därmed inte kunnat anpassas i någon större utsträckning. Syftet med straffet var att ge den dömda någon form av behandling eller fostran för att förebygga fortsatt brottslighet, även om gärningsmannen dömdes till fängelse. Precis som von Liszt åsyftade, det tidsbestämde straffet syftar till att förbättra den dömdes

gärningsmannen genom frihetsstraff med disciplinerande prägel. Underförstått finns det även en avskräckningstanke med individualpreventiv natur.

I domskälen i NJA 1999 s. 531 lade HD stor vikt vid värdeladdade ord, likt grymhet, hänsynslöshet och brutalitet. Eftersom gärningsmannen dömdes till livstidsstraff får domstolens resonemang anses grundas på proportionalitetsprincipen och till viss del även på vedergällningstanken. I fallet fäste man stor vikt vid skadornas omfattning och typ och menade att dessa gav anledning till ett strängare straff. Därför kan det uppfattas som att brottet jämfördes med dess förkastlighet och att tidsbestämt straff inte ansågs stå i proportion till brottet med hänsyn till de försvårande omständigheterna. I det konkreta fallet åsyftas att den provocerade gärningen utförts i samband med ett inbrott samt att gärningsmannen, genom att tillfoga offret så omfattande skador, visat särskilt grym hänsynslöshet. Därför anser jag att HD utgick från ett förtjänsttänkande och ett rättvisetänkande, vilket tydligast kommer till uttryck genom det faktum att ett livstidsstraff utdömdes istället för ett tidsbestämt straff.

I NJA 2007 s. 194 gjorde HD gällande att livstidsstraffet borde förbehålls de allvarligaste av mordfall, med anledning av att mord åsyftar fall av uppsåtligt dödande som inte rubriceras som dråp, eftersom de inte bedöms vara mindre grova. Detta kan tolkas som att domstolen ville åstadkomma en förändring vad gäller normalpåföljden för mord. Grunden för ett sådant resonemang är proportionalitetsprincipen, eftersom HD underströk att fallet inte var ett av de mest förkastliga av fall och därför inte föranledde ett livstidsstraff. I domskälen fäster domstolen även stor vikt vid det faktum att, vid tiden för domen, att antalet livstidsstraff i förhållande till antalet tidsbestämda straff har ökat. Utöver detta hade det inte enbart skett en utveckling mot en större andel morddomar med livstidsstraff utan också en skärpning av den påföljd som följer av ett sådant straff. Med bakgrund av att livstidsstraffets längd hade ökat menar jag att HD såg till straffets potentiella avskräckningseffekt. Däremot om det i en alltför stor

utsträckning utdöms livstidsstraff för mindre grova fall av mord, hade det saknats ett strängare straff förbehållet för de allra grövsta, varpå den proportionerliga avskräckningseffekten hade gått förlorad. I ett sådant resonemang lyser Feuerbachs teorier om psykisk prevention i form av straffhot tydligt igenom.

I bajonettfallet fäste HD vikt vid de försvårande omständigheterna, vilket jag anser vara en form vedergällningstanke. Detta då domstolen underströk att gärningsmannen visat stor hänsynslöshet och att skäl för det strängaste av straff i svensk rätt förelåg. Med ett sådan resonemang anser jag att det kan tolkas att HD ansåg att lagets strängaste straff påkallas ju högre grad av hänsynslöshet som går att finna i ett mordfall. Men med anledning av gärningsmannens psykiska tillstånd vid tidpunkten för brottet, lyser emellertid behandlingstanken igenom. Detta eftersom hela syftet med behandlingstanken är att det tidsbestämda straffet ska främja disciplinering och fostran av gärningsmannen och på så sätt förhindra framtida brottslighet.

I NJA 2016 s. 3 prövade domstolen innebörden av 2014 års lagändring och fann att det fanns en motsättning mellan lagtexten och det syfte som uttrycktes i förarbetena. Domstolen lyfte fram att lagändringen aktualiserade proportionalitetsprincipen, dvs. att ingen kan straffas för en gärning som inte utgjorde ett brott vid tidpunkten för gärningen. Principen medför även ett obestämdhetsförbud som innebär att ett straffbud måste vara i rimlig utsträckning bestämt till sin utformning. Jag anser att fallet aktualiserar den äldsta av straffteorier som återfinnas idag – klassisk straffteori. HD lyfter fram en grundläggande rättsstatsprincip, i detta fall behov av förutsebarhet. Legalitetsprincipen förutsätter att det finns straffskalor för de olika brotten och att det görs regler för påföljdsbestämningen som domstolarna ska följa. Det är av yttersta vikt att den enskilde i förväg kan någorlunda bedöma vilken påföljd som denne riskerar, vilket i förlängningen även innebär att regleringen ska vara utformad på ett sådant sätt att lika fall behandlas lika.

I samtliga medtagna rättsfall i framställningen framkommer det att gärningsmän med en psykisk abnormitet regelmässigt har dömts till ett lindrigare straff. Det tolkar jag som att vedergällningstanken har fått ge vika för behandlingstanken, eftersom livstidsstraffet har kommit till uttryck i betydligt mindre utsträckning när gärningsmannen lidit av en psykisk abnormitet.

5.2 Lagändringen 2014

I kölvattnet efter lagändringen 2009 har lagstiftaren försökt justera och rätta till den faktiska formuleringen i 3 kap. 1 § BrB så att det bakomliggande syftet uppfylls i praktiken. Därför utgår mycket av analysen ur förarbetena till lagändringen 2014.

Det faktum att regeringen inte ansåg att den skärpta synen på mord tillräckligt återspeglas i gällande rätt, får enligt min åsikt uppfattas som ett tecken på en vedergällningstanke. Som stöd för detta menade regeringen att mord utgör ett angrepp mot en grundläggande mänsklig rättighet, och därför utgör det mest förkastliga av brott. Regeringen fann att tidsbestämda straff för mord ej står i proportion till brottets allvarlighet, utan att brottet borde föranleda lagens strängaste straff. Även om det saknas direkta referenser till vedergällningsprincipen menar jag att resonemangen grundas på en form av vedergällning. Ur förslaget framgår det att syftet med straffet inte enbart är av preventiv karaktär utan också av att brottslingen måste straffas för sitt brott. Det tolkar jag som att regeringen utgår från ett förtjänsttänkande och anser att det tidsbestämda straffet inte är rättvist i förhållande till brottets förkastlighet.

I förarbetena nämns det att genom att låta livstidsstraffet, i ökad omfattning, utgöra normalpåföljden för mord och därmed markera samhällets syn på allvarliga våldsbrott, kan vissa preventiva effekter uppnås. Det anser jag ger

uttryck för en avskräckningstanke av generalpreventiv karaktär. Regeringen ämnar åstadkomma en avskräckande effekt genom att skärpa straffet och därmed bekräfta samhällets förändrade syn på brottet. Färre brott skulle med största sannolikhet begås om det generella fördömandet och avståndstagandet tydligt markerades i såväl praxis som lagstiftning, då eventuella gärningsmän skulle undvika samhällets fördömelse.

5.3 Slutsats

I det material som har presenterats har varken lagstiftaren eller HD hänvisat till behandlingstanken. Det till trots menar jag att den ligger till grund för de fall som har presenterats. Mot bakgrund av framställningen framkommer behandlingstanken tydligare i de fall där gärningsmannen begått ett brott under påverkan av en psykisk avvikelse. Oavsett om det utdömda straffet är livstid eller tidsbestämt, har domstolen i enlighet med von Liszts idéer anpassat straffet i syfte att fostra den dömde. I de domskäl som innehåller värdeladdade ord och som leder till strängare straff, anser jag att vedergällningstanken kommer till uttryck. Även proportionalitetsprincipen utgör en genomgående tanke i de behandlade rättsfallen. Eftersom HD inte uppger vilken eller vilka straffteorier som tillämpas i fallen menar jag att det är svårt att dra säkra slutsatser, utan snarare spekulationer.

Gällande de lagförslag, där 2014 års reform står i fokus, går det att ana två straffteorier som överlappar varandra. Förslaget till 2014 års lagändring fokuserar på den brottsliga gärningen. Behandlingstanken som länge har varit underförstådd och präglat svensk rätt har fått lämna utrymme för både avskräckningstanken samt vedergällningstanken. Åtminstone i den utsträckning det rör sig om vuxna brottslingar, har det lagts stor vikt vid att straffsystemet ska genomsyras av likformighet, proportionalitet och rättvisa.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Ds. 2013:55	Skärpt straff för mord
Ds. 2017:38	Livstidsstraff för mord
Prop. 1987/88:120	Om straffmätning och påföljdsval m.m.
Prop. 2008/09:118	Straffet för mord
Prop. 2013/14:194	Skärpt straff för mord
SOU 1986:14	Påföljd för brott

Litteratur

Monografier

Anners, Erik: Straffteorierna i svensk rättshistoria (Särtryck ur Svensk Juristtidning 1964, s. 241–253), Studentbokhandeln AB, Uppsala 1966.

Anners, Erik, Svensk straffrättshistoria: [några huvudlinjer]. D. 1, Upplaga 1, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1972.

Anners, Erik, Svensk straffrättshistoria: [några huvudlinjer]. D. 2, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1973.

Asp, Petter & Jareborg, Nils & Ulväng, Magnus, Kriminalrättens grunder, 2., omarb. uppl., Iustus, Uppsala, 2013

Häthén, Christian, Straffrättsvetenskap och kriminalpolitik: de europeiska straffteorierna och deras betydelse för svensk strafflagstiftning 1906–1931: tre studier, Lund Univ. Press, Diss. Lund: Univ., Lund 1990.

Wallén, Per-Edwin, Svensk straffrättshistoria (del II) andra upplagen, Almqvist & Wiksell AB, Stockholm 1975.

Artiklar

Aspelin, Erland "Straffets grunder – historisk bakgrund" I: Svensk Juristtidning 1999 s. 108-131.

Munck Johan, "Var står nyklassicismen idag?" i: Svensk Juristtidning 2015 s. 424-427

Rättsfallsförteckning

NJA 1999 s. 531

NJA 2007 s. 194

NJA 2013 s. 376

NJA 2016 s. 3

